

**HARPUT'TA AMERİKAN MİSYONUNA KARŞI
ERMENİLERİN TEPKİSİNİ GÖSTEREN
1895 TARİHLİ BİR BELGE**

*The Document with Date of 1895 Containing the Reaction of
Armenians to Mission in Harput*

Ünal TAŞKIN¹

ÖZET

XV. Yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı okullar, XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasının belli bölgelerinde misyoner istasyonları kurarak etkinliklerini arttırmışlardır. Bu misyoner istasyonlarının en önemlilerinden biri de Harput'ta teşkilatlandırılmıştır. Harput'ta yabancı okullar arasında en etkin olanı şüphesiz Amerikan okullarıdır. Misyoner okullarının zararlı etkileri zamanla görülmüş, hatta yerli Hıristiyan ahaliden bile tepkiler almaya başlamıştır. Bu makalede Harput Ermeni ahalisinin, Amerikan okullarının faaliyetlerine karşı ortaya çıkan tepkisi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yabancı Okullar, Harput, Amerikan Okulları, Ermeniler

ABSTRACT

Foreign schools operating on Ottoman's land since XV. century increased its efficiency in some certain regions of Ottoman geography by establishing new mission stations since XIX century. One of the most important mission stations was also organized in Harput. Of these schools the most active one was American schools beyond doubt. The damages of foreign school was realized in time and they got negative reactions even from the local Christian people. This article examines the negative reactions of Armenian people against the activities of American schools.

Keywords: Foreign schools, Harput, American schools , Armenians

Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyıldan önce yabancı okul olarak sadece Katolik okulları bulunuyordu. Bunlar Papa ve Fransa'nın destek ve himayesiyle açılmış olan okullardı. 1536 yılında Fransa'ya kapitülasyonlar adıyla verilen ilk imtiyazların ürünü olan bu okullar, devletin zayıflamasına paralel olarak diğer batı ülkelerine de verilen imtiyazlar sayesinde sayı ve çeşit bakımından hızla artmışlardır. Kapitülasyonlar, yabancılara Osmanlı ülkesinde rahatça seyahat etme, ticaret, din, adalet, siyaset, eğitim, kültür ve konsolosluk konularında imtiyazlar tanıyordu. Bu imtiyazlar gereğince,

¹ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, unaltaskin@hotmail.com

yabancı devletlerden Fransa ve İtalya, Katolik Hıristiyanları; Almanya, Katolik ve Protestan Hıristiyanları; İngiltere ve Amerika, Protestan Hıristiyanları; Rusya, Ortodoks Hıristiyanları himaye etme hakkını elde etmişlerdi.

Adı geçen devletlerin ve kiliselerin desteğinde Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılan Hıristiyan misyonerlerin üç çeşit çalışma yolları vardı ve belki de bunlardan en önemlisi okullar ve kültür kurumları oluşturmaktı². Bu amaçla faaliyetlerini sürdüren misyoner teşkilatlar, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yerlerde, özellikle Islahat Fermanı'nın ilanı ile beraber, okullar açmışlardır. Ek olarak hükümet tarafından bu dönemde, *öğretim biçimi ve öğretmenlerinin seçimi* padişahın seçeceği üyelerden oluşan *muhtelit* bir maarif meclisinin kontrolü ve denetimi altında olmak kaydıyla bütün mekteplerin kapılarının gayrimüslimlere açılmasına da izin verilmiştir. Bu durum kanunlarda böyle olmasına rağmen azınlıkların mekteplerine ve programlarına karışılmadığı bir vakıadır.

Azınlık ve yabancı mektepler Meşrutiyet Devri'nde önemli gelişmeler sağlamışlardır. Bu mektepler hükümetlerin kontrolünden uzak oldukları için serbestçe çoğalabilmekteydiler. Rüştiyelere ise 1867'de ilk kez gayrimüslimler alınmaya başlanmıştır. Islahat Fermanı'nda kendilerine tanınan *istedikleri her okula girme* hakkını, 93 Harbi'nden sonra kötüye kullandıkları için askerî okullar gayrimüslimlere kapatılmıştır. Diğer okullar için böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. 1886'da Rum cemaatinden bir paşanın başkanlığında "*mekâtib-i gayrimüslime ve ecnebiye müfettişliği*" kurulmuştur. Bu müfettişlik kurumu, gayrimüslimlerin okullarını denetlemekle görevliydi³.

Harput, Doğu Anadolu'ya açılmak için, yabancı devlet misyonerleri tarafından önemli bir merkez olarak görülmektedir. Misyonerlerin neden Harput üzerinde yoğunlaştıklarının sebebi araştırılırsa, pek çok cevap bulmak mümkündür. Bunlardan ilki, İslam âlimlerinin çok olduğu bir bölgede başarıya ulaşmak, çevreyi rahatça kontrol altına almak anlamına geliyordu. Diğer önemli sebep ise, Hıristiyan inancına göre İncil'de cennet diye geçen yerin Harput olduğuna inanmalarıydı⁴.

² Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri, 2001, s. 24

³ Hayrettin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayetinde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Erzurum, 2006, s. 96-97

⁴ Ergünöz Akçora, "Tanzimattan Milli Mücadeleye Harput'ta Ermeniler ve Faliyetleri (1839-1922)", *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Elazığ, 1999, s.139

1820'den beri Osmanlı topraklarında faaliyetlerine devam eden Amerikan Board Misyonerleri, 1850 yılında yaptıkları yıllık toplantıda, Harput ve çevresinin Erzurum misyoner istasyonunca izlenmesi kararı akabinde bölgeyi yakın takibe almışlardır. Bu çalışmalardan hareketle, Harput'a gelen ilk misyoner George W. Dunmore ve eşi olmuştur. Dunmore'un merkeze gönderdiği "*Harput ovası, Türkiye'de gördüğüm en zengin ve en çok umut vadeden ovardır*" şeklindeki rapor, Harput'a yeni misyonerlerin gelmesini sağlayan bir açıklama özelliğini taşır⁵. Böylelikle 1852 yılı itibarıyla Harput'ta ilk misyoner istasyonu kurulmuştur⁶. 1857 yılından itibaren Crosby H. Wheeler, O. P. Allen ve Barnum'un Harput'a gelmesiyle beraber misyon, Hıristiyanların yaşadığı Şehroz Mahallesi'nde birkaç bina satın alarak faaliyetlerine başlamıştır. Wheeler ve Barnum ömürlerinin sonuna kadar Harput'ta kalmış ve ölümlerinden sonra misyonerlerin *Selvi Pınarı* dedikleri yazlıklarının bahçesine gömülmüşlerdir. Wheeler, Barnum ve onlara yardımcı olan Allen, otuz yedi yıl boyunca Harput'ta kalmışlardır. Misyonerlik tarihinde bunun başka bir örneği olmadığını misyonerler tarafından belirtilmesi⁷, Harput'a nasıl bir önem verdiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

American Board of Commissioner for Foreign Mission (ABCFM) kuruluşu⁸, 1876 yılında Ermenilerin *Yeprad* dediği, *Ermeni Koleji*'ni

⁵ Erdal Açıkşes, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Elazığ, 1999, s. 145

⁶ İlnur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara, 1990, s. 128

⁷ E. Açıkşes, *a.g.m.*, s. 146

⁸ ABCFM, ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemlisi ve de en büyüklerinden birisidir. ABCFM, Kalvinci geleneği temsil eden, XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen Puritan akımın önemli temsilcilerden Congregationalistlerce 1810 yılında Boston'da kurulmuştur. Tüm Protestan misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı yönünden ABD'de %30-35'lik bir paya sahiptir. ABCFM'nin, iyi belirlenmiş katı bir örgütsel sistemi vardır. Bu sisteme zaman zaman ABD içinde bile itirazlar olmuş ve ABCFM, "Anayasal yönetim içinde bir tür usule aykırı yönetim yaratmakla" suçlanmıştır. ABCFM'nin tüzüğüne göre amacı, "dinsizler arasında Hıristiyanlığı yaymak"tı. ABCFM Osmanlı topraklarında yerli kiliseler ile iyi ilişkiler kurmuşlar ve "İncil Hıristiyanlığını" vurgulamışlardır. ABCFM misyonerleri Bağımsız Ermenistan düşüncesine sempati ile bakarken büyük bir bölümü de Anadolu'da federal bir çözümden yana olmuşlardır. Hatta Türkiye, misyoner Everett P. Wheeler'in "Türkler bizi istemeyebilir, ama orası sadece Türklerin değil" sözleri bakış açılarını göstermesi bakımından önemlidir. ABCFM'nin 1890 tarihli raporuna göre 1819'da kurulan Batı Türkiye Misyonunun 71 misyoneri, 33 kilisesi, 2967 üyesi; 1836'da kurulan Doğu Türkiye Misyonunun 47 misyoneri, 40 kilisesi ve 2686 üyesi; 1847'de kurulan İç Bölgeler Misyonunun 28 misyoneri, 33 kilisesi ve 4188 üyesi; 1858'de kurulan Avrupa Türkiye Misyonunun 23 misyoneri, 9 kilisesi ve 682 üyesi bulunmaktadır. ABCFM Osmanlı'nın son zamanlarında Kalvinciliğin sosyal değerlerini

kurmuştur. Kolej, 140 000 dolar Amerika'dan, 40 000 dolar da yerli Ermenilerden toplanarak açılmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine kolejin adı *Fırat Koleji* olarak değiştirilmiştir⁹. Anadolu'nun diğer bölgelerinde açılan Amerikan okullarında olduğu gibi, bu okulun da açılmasının temel amacı Ermenileri Protestan mezhebine kazandırmak ve ticari ilişkileri geliştirmektir. Bu ikinci amaç, yani ticari ilişkilerin geliştirilmesi Amerikan okullarını diğer yabancı okullardan ayıran en belirgin özelliği. Okulun önemli ayrıcalıklarından birisi de, okula Amerika'dan gönderilen eşyalardan gümrük vergisi alınmamasıydı¹⁰.

İlk açıldığı yıllarda, ilk ve hazırlık kısımlarından oluşan kolej, daha sonra gelişerek rüştiye ve alt bölümlere sahip bir kurum hüviyeti kazanmıştır. Amerika Konsolosluğu raporlarına göre, 1895 olaylarından sonra yeniden yapılan¹¹ binalar içinde en muhteşemi genç kızlar için inşa edilmiş olanıdır. Bu bina beş katlı ve otuz üç odalıdır¹².

Okulda, ayrıca halıcılık, marangozluk, demircilik, kunduracılık, biçki-dikiş gibi bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak mesleki eğitimlerin yanı sıra sağlık hizmetleri de verilmekteydi¹³. Çeşitli atölyeleri ile laboratuvarlarındaki malzeme ve aletler zamanına göre oldukça modern olan okulun sahip olduğu malzemeler arasında teleskop, sismograf cihazı gibi aletler de bulunmaktaydı. Ayrıca okulun zengin bir kütüphanesi¹⁴ ve kolejin bütün baskı işlerinin yürütüldüğü bir de matbaası bulunuyordu. Bunların yanı sıra okulda, haftalık bir gazete ile on beş günde bir yayınlanan bir de dergi¹⁵ çıkarılmaktaydı¹⁶.

---

birakarak sivil toplumcu bir yönelime ulaşmaya gayret etmişlerdir. Hatta hizmetlerinde Müslüman çoğunluğa hitap etmeye başlamışlardır. (bkz. Ömer Topcu, *Protestanların Türkiye'deki Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2006, s. 21-22)

⁹ E. Akçora, *a.g.m.*, s. 138

¹⁰ Halil AYTEKİN-Nuri YAVUZ, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Elazığ İli Eğitim Sistemi", *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Elazığ, 1999, s. 207

¹¹ Amerikan mektebi yeniden yapılırken, tamir ruhsatı genişletme olmaksızın yapılması yönündedir. (bkz. BOA, DH. MKT. 2343/42 10/M/1318)

¹² Sevda ÖZKAYA, *Amerikan Konsolosluklarının Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2001, s. 24

¹³ Kolej'in kendi bünyesinde hastane açmasıyla ilgili yazışmalar için bkz. BOA, Y.A.RES. 149/22 08/B/1325; BOA, İ.AZN 83/1327M-08 05/M/1327

¹⁴ Fırat Koleji Kütüphanesine ait birkaç kitaba Elazığ İl Halk Kütüphanesi'nde rastlamak mümkündür. Kitapların iç kapağında, tasnif numaralarına ve Kolej'in ismine tesadüf edilir.

¹⁵ Amerikalıların Anadolu'daki en önemli yayınlarından biri olan *Harpoote News*, çift sütun üzerine dört sayfa yayınlanan İngilizce bir dergidir. (bkz. Zafer ÇAKMAK, "Elazığ Basın

Okulun kurulduğu ilk yıllarda gerek Müslüman gerek Hıristiyan ahaliden tepki alması ilginçtir. Bizzat Harput Ermeni ahalisinin okulun faaliyetleri ile ilgili rahatsızlıklarını dile getirerek, okulun kapanması için şikâyetle bulunmaları¹⁷, Hıristiyan ahalinin durumunu anlatması bakımından kayda değerdir. Ermeni ahalinin şikâyetlerini içeren belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Yıldız tasnifi içerisinde yer alan Mabeyn Başkitâbet Katalogu'nda, 34 dosya ve 28 gömlek numarasıyla kayıtlıdır. Dosya içerisinde evrakın konulduğu zarf mühürlü bir şekilde bulunmaktadır. Zarfın arka yüzünde Hariciye ve Ma'arif Nezâretleri paşalarına *netice-i mütalaaları* için gönderildiği kaydı vardır. Belge 6 Teşrin-i Sâni 1311 (18 Kasım 1895) tarihinde çekilmiş bir telgraf olup, anlaşıldığı kadarıyla 2 Cemaziye'l-ahir/8 Teşrin-i Sâni 1311 (20 Kasım 1895) tarihinde işleme tabi tutulmuştur. Telgrafın çekildiği tarih özellikle dikkat çekmektedir. Zira, Harput ve çevresinde 26 Ekim 1895 tarihinde başlayan Ermeni isyanından hemen sonra çekildiği anlaşılan telgraf, olayların hemen başındaki durumu tespit etmesi bakımından öneme haizdir¹⁸. Telgraf, Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine, Sadârete, Hâriciye Nezâretine ve Ermeni Patrikliğine çekilmiş olup, yazının hemen devamında Ermeni ahalinin isimleri sıralanmıştır.

Belgede Ermeni çocuklarının ifsad edilmeleri “...ba'zı Ermeni evladını fikren ve mesleken doğru yoldan şaşırub...” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca ahali, Amerikalı misyonerlerin memlekette bulunmalarını sakıncalı gördüklerini beyan etmişler, belge diliyle, “...Amerikalı misyonerlerin memleketimizde ikâmeti sa'adet ve selâmet-i 'umûmiyeyi ihlâl ideceğinden...” şeklinde görüş belirtmişlerdir. Ayrıca belgede, Amerikan misyoner istasyonunun geleceği ile ilgili “...te'sis-i mekteb husûsunda anların mu'âvenetine ihtiyâc olmadığından lütfen ve 'inâyeten buradan bir an evvel kaldırılmalarını ihtirâm ıderiz...” şeklinde bir kanaatin oluştuğunu görmek de mümkündür.

Sonuç olarak, yukarıda bahsedilen belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Harput Ermeni ahalisinin, Osmanlı yönetiminden herhangi bir rahatsızlığı yoktur. Aksine misyonerlerin, Ermeni çocuklarını ifsat ettikleri vurgulanmıştır. Belgelerde değinilen önemli gördüğümüz noktalardan biri de, Ermeni toplumunun “... devlet-i 'Aliyenin altı yüz senelik himâye-i

Tarihi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor I*, Elazığ, 1999, s. 269)

¹⁶ 1967 Elazığ İl Yıllığı, s. 126

¹⁷ BOA, Y.PRK.BŞK 34/28 03/C/1311

¹⁸ Alınan bütün tedbirlere rağmen olaylar, 1896 yılının sonuna kadar devam etmiş, Türklerden 498, Ermenilerden 754 kişi ölmüş, her iki taraftan sırasıyla 174 ve 187 kişi ise yaralanmıştır. (bkz. E. Akçora, a.g.m., s. 140)

celilesi...”nde olduğunun belirtilmiş olmasıdır. Osmanlı tebaası olmaktan rahatsızlık duymayan Ermeniler’in, başka unsurlar tarafından nasıl etki altına alındığına işaret etmesi bakımından oldukça önemli olan bu belgeden hareketle, Osmanlı arşivlerinin dikkatli tetkiki sonucunda aklımızdaki birçok sorunun cevap bulacağı kanaatindeyiz.

EKLER

Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Baş Kitâbet Celilesine

Cânib-i Sami-i Sadaretpenâhiye

Hâriciye Nezâret-i Celilesine

Ermeni Patrikliği Cânib-i Valâsına

Otuz kırk seneden berü Harput'a geliüb güya insaniyete hidmet için te'sis itdikleri mekâtibde ba'zı Ermeni evlâdını fikren ve mesleken doğru yoldan şaşırub Devlet-i'Aliyye'nin altı yüz senelik himâye-i celilesine küfrân-ı ni'met diye la'net idileceği ba'zı ahvâlin bir takım serseriler tarafından südüruna sebebiyet vermiş Amerikalı misyonerlerin memleketimizde ikâmeti sa'adet ve selâmet-i 'umûmiyeyi ihlâl ideceğinden ve her millet için sâye-i şâhânedeki mektebler mevcûd olduğu lede'l-icâb yine te'sis-i mekteb husûsunda anların mu'âvenetine ihtiyâc olmadığından lütfen ve 'inâyeten buradan bir an evvel kaldırılmalarını istîrhâm ideriz.(6 Teşrin-i Sâni 1311)

Vartikyan Sarkis Gökçekliyan Kocabaş Minasyan Sarkis Tarakçıyan Agob Hanikyan Mardiros Terdizyan Haçar Zozyan Sahak Zalumyan Kivork Zalumyan Kasbar Zartaryan Rubin Martunyan Kirkor Nu'man Damadı İlya Na'lbandyan Manuk İstanbuliyan Hamparsum Ağayan Karabet Artin Tüfenkciyan Filibosyan Ohannes Tüfenkciyan Nişan Mazgirdlioğlu Mikirdic Kastiyân Kirkor Karasofî Mahallesi Kocabaş Vekili Karabet Dirbağdasaryan Barsamyan Malkun Gökçekyan Aragil Agob Vartikyan Kirkor Dikiciyan Ha'faryan Bogos Heci Kirkoryan Norsis Barsamyan Bağdasa Astusus veledi İlya Aleksiyân Taşzade Sevyan Astun Canuzyan Akob Hamparsumoğlu Mikirdic Kalpakyan Bogos Şimili Agob İrmuoğlu Artin Timurcu Simonoğlu İstapan Supadoğlu Kirkor Kocabaş Barsum Barsamoğlu Sarkis Barsumoğlu Artin Kılınç Karabetoğlu Artin Çukaliyan Mihail Ma'denli Ohannesoğlu İstapan Berberyân Akob Manacuroğlu Manuk Kuyumcu Kevidoğlu Karabet Tutyân Mikirdic Kuyumcuyan Mardiros Tomcanyanoğlu Bedros İtmekcioğlu Kirkor Tevriş Agob Terzi Karabet Yorgancı Artin Kasaboğlu Bağdasar Manukyan Sahak Küçedoğlu Bedros Ma'denli Karabetoğlu Soğman

هـ
صورت

مابیه جویور حباب ملوکا: بکتابت جیدینه حباب سنا حیدر تیهیه خارج نظام جیدینه این لطیف حباب دایره

اولی قوه نه دیزو خیرت کلوب کویا انانیه خدمت ایچونه تانیس ایچکلری مکاتبه بعضه اینی اولادینی فکرا و سلکنا و
طوغری بولده شارب و دولقه نیک ایقونه نیک حیا جیلده نه کفایه نعمت ده لعه ایچدیجک بعضه احوالک بره قلم بریل
طرفده جودینه بیت ویرمه اولاده امریقالی موسوزلرک مملکتده اوقی سعادت اولامه عمودی اخلدلی ایچ مکتوبه
دولمکت ایچونه ساینه شانه مکتوبه موجود اولدینگی کی روی ایجاب نه تانیس مکتوبه فیهوض اندک معادته اجناس اولدینگی
لطفا رعایت بوراده برآه اول فالیدر لاری اترجم ایده رز فوئله لایحه

دیکناه	کوکفلیناه	ناسانه	طراقناه	خانکناه	زوزناه	زوزناه	خلوصانه
سکن	قورجه	سکن	اغوت	مایدیزی	صفا	صفا	کوفته
زایانه	ماتوینانه	نعمانه	نعمانه	اسانوللانه	ایچانه	ایچانه	فیلوسانه
ککونه	البه	مانوقه	مانوقه	صهارتوم	قوت	قوت	تکلیماه

Handwritten Armenian text on a page, likely a list or index. The text is arranged in several columns and rows, with some words appearing to be grouped or related. The handwriting is in a cursive style typical of the early 20th century. At the bottom of the page, there is a date: ԿՊՔԻ ԲՏԿ. 24/28.

ԿՊՔԻ ԲՏԿ. 24/28